

सर्वोच्च अदालत, संयुक्त इजलास
माननीय न्यायाधीश श्री ईश्वरप्रसाद खतिवडा
माननीय न्यायाधीश श्री प्रकाशमान सिंह राउत
फैसला

०७०-सी-०४८२

मुद्दा :- मोही नामसारी ।

कास्की जिल्ला, काहुँ गा.वि.स. वडा नं. १ बस्ने तुलसी बास्तोला-----१

विरुद्ध

बारा जिल्ला, सपही गा.वि.स. वडा नं. ८ बस्ने विगा चौधरी-----१

पुनरावेदक
प्रतिवादी

प्रत्यर्थी
वादी

शुरु तहमा फैसला गर्ने:— भूमि सुधार अधिकारी श्री प्रकाशकुमार श्रेष्ठ
भूमि सुधार कार्यालय, बारा

पुनरावेदन तहमा फैसला गर्ने:- माननीय न्यायाधीश श्री बमकुमार श्रेष्ठ
माननीय न्यायाधीश डा. श्री आनन्दमोहन भट्टराई
पुनरावेदन अदालत हेटौँडा

फैसला मिति:- २०७०।०३।३

न्याय प्रशासन ऐन, २०४८ को दफा ९(१) बमोजिम पुनरावेदन अदालत बिराटनगरको फैसला उपर प्रतिवादीको पुनरावेदन परी पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको संक्षिप्त तथ्य र ठहर यस प्रकार छ:-

१. विपक्षीको नाम दर्तामा रहेको जिल्ला बारा, सपही-६, कि.नं. ७५ को ज.वि. १-१-६ जग्गाको दर्तावाला मोही म निवेदकको एकासगोलको दाई साहुन चौधरी हुनु भई उक्त जग्गा मोहीको हैसियतले जोती कमाई सालसालैको कूतवाली जग्गाधनीलाई तिरी बुझाई आउनु भएको थियो। दाजु साहुन चौधरी आफ्ना कालगतिबाट आजभन्दा धेरै वर्ष पहिले नै स्वर्गवास हुनु भएबाट दाजु साहुन चौधरीको स्वर्गवासपछि खति-उपति व्यहोर्ने निजको

एकासगोलको भाई म निवेदकको नाम जग्गाधनीको मोही महलमा विगा चौधरी लेख्नु पर्नेमा भूलबाट विधा चौधरी लेखिएको रहेछ। उक्त जग्गा मैले नै कमाई सालसालको कृतवाली जग्गाधनीलाई तिरी बुझाई आएको छु। विपक्षी जग्गाधनीलाई उक्त जग्गाको मोही हक मेरो दाजुको नामबाट मेरो नाममा नामसारी गराई दिनुस् भनी आग्रह गर्दा आलटाल गरी आएका हुँदा विपक्षीलाई झिकाई मेरो नाममा मोही नामसारी गरी पाउँ भन्ने समेत व्यहोराको निवेदनपत्र।

२. निवेदन दावीमा उल्लेखित मेरो नामको कि.नं. ७५ को मोही साहुन चौधरी भएको र निज तथा निजको हक खाने हकवाला पत्नी छोराहरू नभएको हुँदा मोही निष्कृत्य भएको र विधा चौधरी थारु भन्ने विगा चौधरी मोहीको रुपमा नभई केवल जग्गाधनी प्रमाणपूर्जामा मात्र नाम उल्लेख भएकोले निजको नाममा मोहियानी हक नामसारी हुनुपर्ने होइन। केही रकम हचुवाको भरमा मबाट असूल उपर गर्न सकिन्छ की भन्ने दुषित मनसायले मलाई विपक्षी बनाई निवेदन दिनु भएको निवेदन हकदैयाविहिन छ। उहाँले उक्त जग्गा हालसम्म खनजोत गर्नु भएको पनि छैन। भूमि सम्बन्धी ऐन, २०२१ को तत्कालीन व्यवस्था अनुसार दाजुभाईमा मोही हक प्राप्त नहुने व्यवस्था भएकोमा निजले भूमि सम्बन्धी ऐन, २०२१ को चौथो संशोधन २०५३ को साहारा लिई मोही नामसारी गर्न नसक्ने हुँदा निवेदन खारेज गरी पाउँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादीको प्रतिउत्तरपत्र।
३. वादीले २०६६ सालको कृतवाली भूमि सुधार कार्यालयमा धरौट राखेको बाहेक सो भन्दा पहिलेको साविक एवम् हालका जग्गाधनीलाई वाली बुझाएको कुनै पनि वर्षको भरपाइहरू पेश हुन आएको देखिंदैन। यिनै लगती मोही साहुन चौधरी मोही रहेको सपही-६, कि.नं. ११५ समेतका विभिन्न कित्ता जग्गाहरूको जग्गाधनीहरूले मोही साहुन चौधरीको २०३० सालमा नै मृत्यु भई सकेकोले मरुवा एवम् निष्कृत्य मोही लगत कट्टा गरी पाउँ भन्ने विभिन्न मुद्दामा भएका पूर्व निर्णयहरू समेतका आधारमा वादी दावी नपुग्ने ठहर्छ भन्ने समेत व्यहोराको भूमि सुधार कार्यालय, बाराबाट मिति २०६७।११।१० गते भएको फैसला।
४. दाजु साहुन चौधरीको मृत्युपश्चात् म पुनरावेदक समेतले जोतभोग गरी आउँदा जग्गाधनीलाई खलैबाट कृतवाली बुझाउँदा विवाद भएन। हालको जग्गाधनी र म पुनरावेदकबीच भोज भतेरमा निम्तो समेत चल्ने गरेको कारण पनि लेनदेनको कृतवालीमा भरपाईको प्रश्न नै आएन। यस्तो अवस्थामा पुनरावेदकले भरपाई पेश गर्न नसकेको भन्ने आधार लिई गरेको निर्णय कानूनसंगत छैन। मोही साहुन चौधरीको मृत्यु २०३० सालमा भएको होइन। तारानाथ दवाडी र भानुभक्त सुवेदीले गैरकानूनी तरिकाबाट साहुन चौधरी २०३० सालमा मरेको, निजको अपुताली हक खाने कोही नरहेको भन्ने गा.वि.स.को गलत

सिफारिसको आधारमा मोही लगत कट्टा गराएका हुन्। साहुन चौधरीको मृत्यु मिति २०५५।२।९ मा भएको अवस्थामा भूमि सम्बन्धी ऐन, २०२१ को चौथो संशोधन पूर्व दर्तावाला मोहीको मृत्युपश्चात् निजको दाजुभाइका नाममा मोही नामसारी हुने प्रावधान नरहेको आधार मानी भएको निर्णयमा गम्भीर कानूनी त्रुटि भएकोले भूमि सुधार कार्यालयको मिति २०६७।११।१० को निर्णय बदर गरी पाउँ भन्ने समेत व्यहोराको वादीको पुनरावेदन अदालत हेटौँडामा परेको पुनरावेदनपत्र।

५. यसमा भूमि सम्बन्धी ऐन, २०२१ को चौथो संशोधनपश्चात् परेको निवेदनमा मृतक मोहीका हकदार नबुझी शुरुवाट भएको निर्णय फरक पर्न सक्ने देखिँदा मुलुकी ऐन, अ.बं. २०२ नं. बमोजिम प्रत्यर्थी झिकाई नियमानुसार पेश गर्नु भन्ने समेत व्यहोराको पुनरावेदन अदालतको मिति २०६८।७।४ गतेको आदेश।
६. कि.नं. ७५ को ज.वि. १-१-६ जग्गा म प्रतिवादीले जगदीशप्रसाद मारवाडीबाट हालैको बकसपत्र पास गरी लिएपछि मैले नै खनजोत गर्दै आएको छु। विपक्षीले मेरो कि.नं. ७५ को जग्गा नकमाएको अवस्थामा पनि २०६६ सालको कुतवाली भूमि सुधार कार्यालय, बारामा धरौट राख्नु नै विपक्षीले कानून विपरीत अन्यायपूर्ण तरिकाबाट मेरो जग्गा हडप्न खोज्नु भएको देखिन्छ। कि.नं. ७५ को जग्गामा मोही साहुन चौधरी देखिए तापनि मिति २०३७ सालदेखि सो जग्गा कमाउन कोही पनि नआएको, निज मोहीको मोहीयानी हक खाने तत्कालिन ऐन बमोजिमका हकवाला कोही नभएको हुँदा भूमि सुधार कार्यालय बाराबाट भएको निर्णय कानूनसंगत देखिँदा सदर गरी न्याय पाउँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रत्यर्थी प्रतिवादीले पुनरावेदन अदालत हेटौँडामा पेश गरेको लिखित प्रतिवाद।
७. विवादित कि.नं. ७५ को जग्गाको जग्गाधनी प्रमाण पूर्जाको मोही महलमा विधा भन्ने विगा चौधरीको नाम उल्लेख भएको समेत सन्दर्भमा मोही नामसारी नहुने ठहराई भूमि सुधार कार्यालय, बाराबाट भएको मिति २०६७।११।१० को निर्णय मिलेको नदेखिँदा उल्टी हुने ठहर्छ। अब उक्त कि.नं. ७५ को जग्गामा साहुन चौधरीको नाउँमा मोहियानी हकको प्रमाणपत्र प्राप्त भै निजको मृत्यु भैसकेको भन्ने हुँदा भूमि सम्बन्धी ऐन, २०२१ को (चौथो संशोधन २०५३) को संशोधित दफा २६ (१) को परिप्रेक्ष्यमा प्रमाणको मूल्याङ्कन हुन आवश्यक देखिएकोले जो बुझ्नु पर्ने बुझी पुनः निर्णय गर्नु भनी उपस्थित दुवै पक्षलाई तारेख तोकी मिसिल भूमि सुधार कार्यालय, बारामा पठाई दिनु भन्ने समेतको पुनरावेदन अदालत हेटौँडाको मिति २०७०।३।३ को फैसला।
८. उक्त फैसलामा चित्त बुझेन। कि.नं. ७५ को ज.वि. १-१-६ जग्गाको मोही साहुन चौधरी भएको कुरामा विवाद छैन। निज मोहीको २०२६ सालमा र श्रीमतीको २०२८ सालमा

भएकोले भूमि सम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २६(१) बमोजिम मोहीको हक खाने श्रीमती छोरा कोही छैनन्। निजको भाई नाता पर्ने विपक्षी विधा भन्ने विगा चौधरीले दिएको निवेदनको कुनै कानूनी आधार छैन। सो जग्गा २०३७ सालमा बकसपत्रबाट प्राप्त गरेदेखि हालसम्म जग्गा धनीले नै खनजोत गरी आएको अवस्था छ। तसर्थ तत्कालिन कानूनी व्यवस्था अनुसार भाईमा मोहीको हक प्राप्त नहुने हुदा भूमि सुधार कार्यालय, बाराको फैसला सदर गरी न्याय पाउँ भन्ने समेत व्यहोराको प्रतिवादीको यस अदालतमा परेको पुनरावेदनपत्र।

९. यसमा जिल्ला बारा सपही गाउँ विकास समिति वडा नं. ६ कि.नं. ७५ को जग्गाको दर्तावाला मोहीको मृत्यु भूमि सम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २६ मा भएको चौथो संशोधन भन्दा अगावै भै सकेकोमा सो जग्गाको नामसारी निजको भाईले गरी पाउँ भनी दिएको फिरादमा मोही हक नसर्ने भनी भएको भूमि सुधार कार्यालय, बाराको फैसला उल्टी गरेको पुनरावेदन अदालत हेटौँडाको फैसलामा भूमि सम्बन्धी ऐन, २०२१ को दफा २६ (१) र नेकाप २०४५, नि.नं. ३३९४, पृष्ठ २४६, नेकाप २०६३, नि.नं. ७७०२, पृष्ठ ६१४ र नेकाप २०४४, नि.नं. २९६८, पृष्ठ ७३ मा प्रतिपादित सिद्धान्त विपरीत भै सो फैसला फरक पर्न सक्ने देखिएकोले अ.वं. २०२ बमोजिम प्रत्यर्थी झिकाई कानूनबमोजिम गरी पेश गर्नुहोला भन्ने मिति २०७१।११।१ मा यस अदालतबाट भएको आदेश।
१०. प्रस्तुत पुनरावेदन म्यादभित्र परेको छैन। पुनरावेदन अदालतबाट मिति २०७०।३।३ मा पुनः इन्साफको लागि शुरुमा पठाउने गरी फैसला भएकोमा सोही मितिमा विपक्षीका वारेसले पुनरावेदन अदालतबाट भूमि सुधार कार्यालय, बारामा हाजिर हुन जाने व्यहोराको तारेख लिनु भएको छ। तसर्थ सोही मितिमा विपक्षीले सो फैसलाको जानकारी पाएकोले सो म्याद कटाई दिएको पुनरावेदनपत्र खारेजभागी छ। तथ्यमा प्रवेश गरी हेर्ने हो भने पनि विवादित जग्गाको मोही दाजु साहुन चौधरी भएको तथ्यमा विवाद नभएको, निजको मृत्यु पछि हक खाने श्रीमती छोरा कोही नभएकोले म भाई भएकोले मेरो दावी बमोजिम मोही नामसारी गरी पाउँ भन्ने समेतको वादी विधा भन्ने विगा चौधरीले यस अदालतमा दिएको लिखित प्रतिवाद।
११. नियमबमोजिम पेसी सूचीमा चढी पेश हुन आएको प्रस्तुत मुद्दाको मिसिल अध्ययन गरी पुनरावेदक प्रतिवादीको तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता श्री दीपक बाँस्तोलाले मोही साहुन चौधरीको मृत्युपश्चात् निजको हकवाला कोही नभएको र तत्कालिन भूमि सम्बन्धी ऐन, २०२१ को कानूनी व्यवस्था बमोजिम विपक्षीले मोहीको भाई भएको नाताले मोही

हक नपाउने हुँदा शुरु फैसला कानूनसंगत छ। पुनरावेदन अदालतको फैसलामा प्रत्यर्थी प्रतिवादीलाई पुनरावेदनको म्याद दिनु भन्ने उल्लेख भए मुताविक निजको नाउँमा पुनरावेदनको म्याद जारी भै मिति २०७०।५।२० मा तामेल भएको म्यादभित्र परेको पुनरावेदन म्यादभित्रै छ भनी बहस गर्नु भयो।

१२. प्रत्यर्थी वादीको तर्फबाट उपस्थित विद्वान अधिवक्ता श्री विनयकुमार मल्लिकले प्रस्तुत पुनरावेदन म्यादभित्र परेको छैन। पुनरावेदन अदालतबाट मिति २०७०।३।३ मा पुनः इन्साफको लागि शुरुमा पठाउने गरी फैसला भएकोमा सोही मितिमा विपक्षीका वारेसले पुनरावेदन अदालतबाट भूमि सुधार कार्यालय, बारामा हाजिर हुन जाने व्यहोराको तारेख लिनु भएको छ। सोही मितिमा निजले पुनरावेदन अदालतको फैसलाको जानकारी पाएकोले मुलुकी ऐन अ.बं. १९३ नं. अनुसार प्रतिवादीको पुनरावेदन म्याद सोही मितिबाट शुरु हुन्छ। तर निजको पुनरावेदन मिति २०७०।७।२० मा मात्र पर्न आएको छ। यसरी म्याद नघाई परेको पुनरावेदन खारेज गरी पाउँ भनी गर्नु भएको बहस सुनियो।

१३. यसमा विपक्षीको नाम दर्तामा रहेको जिल्ला बारा, सपही-६, कि.नं. ७५ को ज.वि. १-१-६ जग्गाको मोही दाजु साहुन चौधरी हुनुहुन्थ्यो। निजको मृत्यु पश्चात हक खाने हकवाला कोही नभएकोले म एकासगोलको भाईको नाममा मोही नामसारी गरी पाउँ भन्ने वादीको दावी रहेछ। पूर्व दर्तावाला मोहीको मृत्युपश्चात् निजको भाइका नाममा मोही नामसारी हुने होइन भन्ने प्रतिउत्तर जिकिर भएको प्रस्तुत मुद्दामा वादी दावी नपुग्ने ठहर्‍याई शुरु भूमि सुधार अधिकारीबाट निर्णय भएको पाइयो। सो निर्णय उपर वादीको पुनरावेदन अदालतमा पुनरावेदन परेकोमा भूमि सम्बन्धी ऐन, २०२१ को (चौथो संशोधन २०५३) को संशोधित दफा २६ (१) को परिप्रेक्ष्यमा प्रमाणको मूल्याङ्कन हुन आवश्यक देखिएकोले जो बुझ्नु पर्ने बुझी पुनः निर्णय गर्नु भनी उपस्थित दुवै पक्षलाई तारेख तोकी मिसिल भूमि सुधार कार्यालय, बारामा पठाई दिने ठहर्‍याई पुनरावेदन अदालत हेटौँडाबाट फैसला भएको देखिन्छ। सो फैसला उपर प्रतिवादीको यस अदालतमा पुनरावेदन पर्न आएको रहेछ।

१४. यसप्रकारको तथ्य रहेको प्रस्तुत मुद्दामा निम्न प्रश्नमा केन्दीत रही निर्णय गर्नु पर्ने देखियो:-

क) प्रतिवादीको पुनरावेदन म्यादभित्र परेको छ, छैन ?

ख) म्याद भित्रको भए पुनरावेदन अदालतको फैसला मिलेको छ, छैन ? प्रतिवादीको पुनरावेदन जिकिर पुग्न सक्ने हो वा होइन ? सोही सम्बन्धमा निर्णय दिनुपर्ने देखिन आयो।

१५. प्रथम प्रश्नतर्फ विचार गर्दा पुनरावेदन अदालतले पुनः निर्णय गर्नु भनी उपस्थित दुवै पक्षलाई तारेख तोकी मिसिल भूमि सुधार कार्यालयमा पठाई दिने गरी मिति २०७०।३।३ मा फैसला

भए पछि सोही मितिमा २०७०।४।१७ गते भूमि सुधार कार्यालय बारामा हाजिर हुन जाने छौं भनी वादी प्रतिवादी दुबै पक्षले पुनरावेदन अदालत हेटौँडाबाट तारेख लिएको देखिन्छ। सो पश्चात पनि दुबै पक्ष भूमि सुधार कार्यालय, बारामा तोकिएको तारेखका दिन मिति २०७०।४।१७ मा उपस्थित भै मुद्दाको पुर्पक्ष गरी आएको भूमि सुधार कार्यालय, बारामाको शुरु मिसिलबाट देखिन्छ। यसरी पुनरावेदन अदालतले पुनः इन्साफको लागि दुबै पक्षलाई भूमि सुधार कार्यालयमा पठाउने ठहरी भएको फैसला अनुसार एका तर्फ दुबै पक्ष भूमि सुधार कार्यालय, बारामा हाजिर भएका देखिन्छन् भने अर्को तर्फ प्रतिवादीले आफ्ना नाउँमा मिति २०७०।५।२० मा पुनरावेदनको म्याद तामेल भएको भनी मिति २०७०।७।२० मा यस अदालतमा समेत पुनरावेदन दिएको देखिन्छ।

१६. मुलुकी ऐन अदालती बन्दोवस्तको महलको १९३ नं. मा अड्डाबाट मुद्दा फैसला गरेपछि हाजिर रहेको झगडियालाई सो फैसला बाँची सुनाई पुनरावेदन लाग्ने वा नलाग्ने व्यहोरा र पुनरावेदन लाग्ने भए पुनरावेदन सुन्ने अड्डाको नाम समेत बताई दिनुपर्ने र झगडीया हाजिर नरहेको अवस्थामा झगडियाको नाममा पुनरावेदनको म्याद दिइनुपर्ने कानूनी व्यवस्था देखिन्छ। यस अदालतबाट पुनरावेदक वादी नहुच्छे भक्त सायजु प्रत्यर्थी प्रतिवादी गुठी संस्थान, केन्द्रीय कार्यालयसमेत भएको निर्णय बदर मुद्दामा "पुनरावेदन अदालत पाटनबाट फैसला हुँदा यी पुनरावेदक स्वयं अदालतमा उपस्थित रही अदालतबाट भएको फैसला अनुसार शुरु भक्तपुर जिल्ला अदालतमा हाजिर हुन गएको अवस्था रहेको देखिएकोले निजलाई पुनरावेदन अदालत पाटनबाट पुनरावेदनको म्याद दिइएको कार्यलाई कानूनसम्मत मान्न नमिल्ने। पुनरावेदक स्वयंले पुनरावेदन अदालत पाटनबाट भएको फैसला लिखित रूपमा स्वीकार गरी सो फैसला अनुसार शुरु भक्तपुर जिल्ला अदालतमा तारेखमा रही पूर्पक्ष गरिरहेको अभिलेखबाट देखिइरहेको हुँदा पुनरावेदन अदालतबाट भएको फैसला सोही मितिबाट नै यी पुनरावेदकलाई जानकारी भएको मान्नु पर्ने" (नेकाप २०६०, अंक ११, १२, नि.नं. ७२९८) भनी सिद्धान्त प्रतिपादन भएको देखिन आयो।

१७. प्रस्तुत मुद्दामा पुनरावेदन अदालत हेटौँडाबाट फैसला हुँदा यी पुनरावेदकको वारेस अदालतमा रुजु रही अदालतबाट भएको फैसलाको जानकारी लिई पाई शुरु भूमि सुधार कार्यालय, बारामा हाजिर हुन जाने तारेखसमेत तोकिएको पाएको देखिन्छ। यसरी यी पुनरावेदकले पुनरावेदन अदालत हेटौँडाको फैसला सोही मिति २०७०।३।३ मा नै थाहा जानकारी पाएको देखिन्छ। पुनरावेदकको वारेसले पुनरावेदन अदालत हेटौँडाबाट भएको फैसला लिखित रूपमा थाहा जानकारी पाएको मितिले म्यादभित्र पुनरावेदन नगरी सो म्याद

गुज्रिएपछि मिति २०७०।७।२० मा मात्र पुनरावेदन गरेको देखिदा निजको पुनरावेदन उल्लिखित कानून र यस अदालतबाट प्रतिपादित सिद्धान्त प्रतिकूलको देखिन आयो।

१८. तसर्थ पुनरावेदन गर्ने कानूनबमोजिमको म्याद नाघी दायर हुन आएको प्रस्तुत पुनरावेदनको तथ्यमा प्रवेश गरी इन्साफ गर्न मिलेन । म्याद नाघेपछि परेको पुनरावेदन खारेज हुने ठहर्छ । मिसिल नियमानुसार वुझाई दिनु।

(ईश्वरप्रसाद खतिवडा)

न्यायाधीश

उक्त रायमा सहमत छु।

(प्रकाशमान सिंह राउत)

न्यायाधीश

इजलास अधिकृतः आनन्दराज पन्त

कम्प्युटर अपरेटरः प्रेम बहादुर थापा

इति संवत् २०७३ साल माघ १४ गते रोज ६ शुभम् ----- ।